

KÖK TÜRKÇE YAZILI BELGELERDE YER ALAN UNVANLAR

SADETTİN GÖMEÇ*

Bulunduğu günden itibaren üzerinde en çok çalışılan Türkçe kaynakların başında hiç şüphesiz Kök Türk alfabesiyle yazılmış olan metinler gelmektedir. Tabii ki bunların önemi Türk tarihi ve kültürü açısından, içerisinde bulunan değerli bilgilerden kaynaklanmaktadır.

Şimdiye kadar yerli ve yabancı birçok araştırmacı Kök Türkçe yazıtlarını çeşitli yönlerden incelediler. Bu yazıda, Türk milletinin en kıymetli hazineleri olan kitabelerde geçen unvanlar üzerinde durmaya çalışacağız.

Daha önce Çin kaynaklarının Kök Türklere ait kısımlarını Almanca'ya tercüme eden M.T.Liu, bu belgelerden yola çıkarak Kök Türklere 28 rütbe ve unvan olduğunu söylemesine¹ karşılık, bizim yaptığımız tetkiklerde, bu sayı değişmektedir. Bu arada Türklere unvanlar üzerine en geniş çalışmanın da Prof.Dr. A.Donuk tarafından meydana getirilmiş olduğunu da belirtmek isteriz² Ancak sayın hocamız, Divanü Lûgat-ıt Türk, Kutadgu Bilig gibi baş eserlerin yanı sıra pek çok tarihî kaynağı tarayarak kapsamlı bir çalışma yapmıştır. Aşağıda bu idarî ve askerî unvanlarla, rütbelerin hangi metinlerde geçtiğini ve ne manaya geldiklerini açıklamaya çalışacağız.

1-Alp: yiğit, kahraman, bahadır, cesur, aşırı uzun ve iri boylu, pehlivan manalarına gelmektedir³ ve askerî bir unvandır.

* Doç. Dr. A.Ü. DTCF, Öğretim Üyesi.

¹ M. T. Liu. Die Chinesischen Nachrichten zur Geschichte der Ost-Türken (T'u-kü), Buch I. Wiesbaden 1958.

² A. Doltuk, *İdarî-Askerî Unvan ve Terimler*, İstanbul 1988.

³ Sejj Sulejman Efendi's Çagataj-Osmanisches Wörterbuch, Hzl., I. Kunos. Budapest 1902, s. 10. Abu Hayyan, *Kitab al-idrâk li-Lisân al Atrâk*, Hzl., A. Caferoğlu, İstanbul 1931. s.3; R.R.Arat, *Kutadgu Bilig İndeksi*, Ankara 1979, s.18, Kaşgarlı Mahmud, *Divanü Lûgat-ıt Türk*, C.I; s.41; C.II, s. 223; C.III, s.65, 2.baskı, Ankara 1985; M.

Alp Er (Altın Köl II)
 Alp Er –Oğlu (Irk – Bilig)
 Alp Kögmen (Abakan Yazıtı)
 Alp Kuşça Bala (Abakan Yazıtı)
 Alp Salçı (Bilge Kagan Yazıtı,Köl Tigin Yazıtı)
 Alp Turan (Barlık I Yazıtı)
 Alp Urungu Tutuk (Ça-Kol IV Yazıtı)
 Alp Yürek (Çer –Çarık Yazıtı)
 Atçı Alp Tutuk (Abakan Yazıtı)
 Ay Tengride Kut Bolmuş Alp Bilge Kagan (Karabalgasun Yazıtı)
 Bilge Alp (podkunun Yazıtı)
 Buyruk Alp Sangun (Podkunun Yazıtı)
 İnançu Alp (Altın-Köl II Yazıtı)
 Kınçu Alp Çigşi (Terhin Yazıtı)
 Körtle Kan Alp Urungu (Elegeş I Yazıtı)
 Kutlug Alp (Hoytu-Tamır II Yazıtı)
 Ögdüm İni Alp (Ak-Yüs Yazıtı)

2-Alpagu: Kara-Yüs ve Köl Tigin Yazıtında geçen bu unvan savaşçı manasına gelmektedir.⁴

3-Apa: Eski Türkçe’de akrabalık terimi olarak gösterilen⁵ apa “büyüklük,yaşlılık” da ifade eder. Hem askerî, hem de idarî unvanlarda yer alır.

Apa Tarkan⁶ (Tunyukuk Yazıtı, Köl İç Çor Yazıtı)
 Beçe Apa İçreki (Miran Metinleri)
 Çor Apa (Çakul VI Yazıtı)

Ergin, *Dede Korkut Kitabı: II-İndeks-Gramer*, Ankara 1963, s.14; K. K.Yudahin, *Kırgız Sözlüğü*, Çev. A.Taymas, C.1,2. baskı; Ankara 1988. s.30.

⁴S. G. Cinuson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford 1972. s.128.

⁵*Kazak Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul 1984, s.17; Kaşgarlı Mahmud, DLTI, s.86;Yudahin, *age.*, s.36.

⁶Tunyukuk’un askerî unvanlardır.

İnançu Apa Yargan Tarkan⁷ (Köl Tigin Yazıtı)
 Kul Apa Urungu (Miran Metinleri)
 Külüg Apa (Çakul VIII Yazıtı)
 Laçın Apa (Ottuktaş III Yazıtı)
 On Apa (Gümüş Tabak Yazıtı)
 Öz Apa (Tepsey II Yazıtı)
 Öz Apa Tutuk (Çigşi Bagatur Yazıtı)
 Tör Apa İçreki (Begre Yazıtı)
 Yol Apa (Kemçik-Kaya Başı Yazıtı)

4-Ayguç: Ay- fiilinden türemiş idarî bir unvandır.Kök Türkçe yazıtlarında Tunyukuk un unvanı olarak geçer.⁸ Ayrıca Uygur Türkçesi ile yazılmış budist metinlerde de bu terimi görmekteyiz.⁹

5-Baga: İdarî bir unvan olarak gösterilmekte olup,¹⁰ bizce “bag” kelimesiyle irtibatlıdır. Buna göre “bag” kelimesi bir ulus oluşturmuş boyların askerî komutanları için kullanılır.

Boyla Baga Tarkan (Tunyukuk Yazıtı, Bilge Kagan Yazıtı)
 Bıla Baga Tarkan (Terhin Yazıtı)
 İnançu Baga Tarkan (Terhin Yazıtı)
 Kutlug Baga Tarkan [Suci Yazıtı)

6-Beg: Hem idarî hem de askerî bir unvandır.

Beg Çor (Talas III Yazıtı)
 Beg Er Tengriken (Hangita-Hat Yazıtı)
 Beg İnal (Uybat VI Yazıtı)

⁷Köl Tigin'in unvanlarındanındır.

⁸Kaganı alp ermiş, ayguçısı bilge ermiş. Bk.,Tunyukuk Yazıtı. I. Taş, Kuzeytarafı, 29, satır.

⁹Ayguçı Avluç Tarkan, Bk., Clauson, *age.*, s. 271.

¹⁰Donuk, *age.*, s.4; S.Tezcan, Baga'yı “kaplumbaga”daki бага ile birleştirmektedir. Bk., s.Tezcan, “Eski Türkçe Buyla ve Baga Sanları Üzerine.” *Türk Dili Araştırmaları Yılığ*ı (Belleten), Ankara 1978, s. 68.

Bars Beg (Köl Tigin Yazıtı, Bilge Kagan Yazıtı, Tunyukuk Yazıtı)
 Bilge Beg (Hoytu-Tamır IX Yazıtı)
 Küd Aruk Beg (Ayna I Yazıtı)
 Ur Beg (A-Çor Yazıtı)
 Yalsaka Beg (Hoytu-Tamır VI Yazıtı)

7-Bidgüçi Er: İdarî bir unvandır. Şine-Usu Yazıtı, güney tarafı, 3. satırda geçen bu unvanın manası “yazıcı, katip”dir.

8-Bilge: Hem idarî, hem de askerî bir unvandır.

Bilge Alp (Podkunin Yazıtı)
 Bilge Ataç (Ongin Yazıtı)
 Bilge Çıgşı (Çakul I Yazıtı)
 Bilge Kagan (Bilge Kagan Yazıtı, Köl Tigin Yazıtı, Tanyukuk Yazıtı, Ongin Yazıtı, Şine-Usu Yazıtı)¹¹
 Bilge Kutlug Tarkan Sengün (Terhin Yazıtı)
 Bilge Sengün (Terhin Yazıtı)
 Bilge Tarduş Ulug Bilge Yabgu (Terhin Yazıtı)
 Bilge Tarkan Kutlug (Terhin Yazıtı)
 Bilge Tay Sengün Tutuk (Terhin Yazıtı)
 Bilge Tanyukuk (Tunyukuk Yazıtı)
 Çik Bilge Çıgşı (Miran Metinleri)
 İI Bilge Katun (Köl Tigin Yazıtı, Bilge Kagan Yazıtı, Terhin Yazıtı)
 Kuşladıçı Bilge Tutuk (Abakan Yazıtı)
 Kutlug Bilge Sengün (Şine-Usu Yazıtı, Terhin Yazıtı)

9-Bilig: “Bilgi manasına gelen bu terime Thomsen budistik terminolojiyi göstererek unvan demektedir.¹²

¹¹ Buradaki “bilge” hem bizim bildiğimiz Bilge Kagan’ın unvanı hem de bütün Kaganların olması gereken bir özelliğidir.

¹² V. Thomsen, “Dr. M. A. Stein’s Manuscripts in Turkish Runic Script from Miran and Tunhuang”, *Journal of Royal Asiatic Studies*, London 1912, s. 219.

Bilig Köngül Sangun (Çikşi Bagatur Yazıtı)

10-Boyla: İdarî bir unvandır. Eski Bulgarların arasında da görülen bu unvanın tam karşılığının belli olmadığı söylenmekle beraber, bu unvanın boy yöneticileriyle bir alâkası olmalıdır. Meselâ,¹³Tunyukuk'u Aşinaların kağanlığın başına yeniden geçmeleri sırasında boyarın komutanlığını yapan bir şahıs olarak düşünebiliriz.Bunun gibi, Suci Yazıtında geçen Boyla Kutlug Yargan da,Kırgız boylarının idarecisi olabilir.

Boyla Baga Tarkan (Tunyukuk Yazıtı)

Boyla Kutlug Yargan (Suci Yazıtı)

11- Böğü:Esrarlı bir ruhaniyet ile akıllı ve büyücü manasına gelen, erkek kamlara verilen¹⁴ idarî bir unvan olabilir.

Böğü Kagan¹⁵ (Tunyukuk Yazıtı)

Böğü Tarkan (Eleğüş III Yazıtı)

12- Böke:Askerî bir unvan olup, "savaşçı, güreşçi" anlamındadır.¹⁶

Böke Tutam (Terhin Yazıtı)

13- Buyruk: Buyurmak fiilinde gelen bu kelimenin "bakan" demek olduğu söylemektedir.¹⁷ Yani idarî bir unvandır.

Buyruk Alp Sangun (Podkunin Yazıtı)

İç Buyruk (Bilge Kagan Yazıtı, Terhin Yazıtı)

Öge Buyruk (Suci Yazıtı)

¹³Clansou, *age.*, s. 385, Tezcan; *agm.*,s. 55.

¹⁴Kaşgarlı, DLTIII, s. 228; Clauson, *agm.*, s. 385.

¹⁵Kaghan Kagan'ın unvanlarından.

¹⁶Yudahin, *age.*, C. 1. s. 137; Arat, *age.*, s. 105.

¹⁷S. Gömeç, *Kök Türk Tarihi*, Ankara 1997, s. 108.

14- Çabış: Askerî bir unvandır.
 Çabış Sengün (Terhin Yazıtı)
 Çabış Tun Tarkan (Uybat I Yazıtı)

15- Çigşi: Orta Çincece “bölge yargıcısı” olduğu söylenen¹⁸ bu terim idarî bir unvandır.

Begzik Er Çigşi (Terhin Yazıtı)
 Bilge Çigşi (Elegeş IV Yazıtı, Miran Metinleri)
 İnançu Külüg Çigşi (Kemçik-Kaya Başı Yazıtı)
 Kınçu Alp Bilge Çigşi (Terhin Yazıtı)
 Köl Çigşi (Miran Metinleri)
 Kutlug Çigşi (Çakul VII Yazıtı)
 Külüg Çigşi (Elegeş IV Yazıtı)
 Tudun Çigşi (Miran Metinleri)
 Urungu Çigşi (Elegeş IV Yazıtı)

16- Çor: Askerî bir unvandır.

Beg Çor (Talas III Yazıtı)
 Bengü Çor (Saygın Yazıtı)
 Elçi Çor (Çakul II Yazıtı)
 İşbara Bilge Köl İç Çor (Köl İç Çor Yazıtı)
 İşbara Tamgan Çor (Ongin Yazıtı)
 İİ Çor (Uybat III Yazıtı, İhe Ashete Yazıtı)
 İl Çor Tigin (Köl İç Çor Yazıtı)
 Kar Çor (Talas II Yazıtı)
 Köl İç Çor (Hoytu-Tamır I Yazıtı, Köl İç Çor Yazıtı)
 Kumar İç Çor (Talas XI Yazıtı)
 Külüg Çor (Barlık III Yazıtı)
 Oglan Çor (Talas IV Yazıtı)
 Sarıg Çor (Miran Metinleri)
 Sü Çor (Talas XIII Yazıtı)

¹⁸ Clauson, *age.*, s. 417.

Tadıg Çor (Köl Tigin Yazıtı)
 Tarduş İnançu Çor (Köl Tigin Yazıtı)
 Tarduş Köl İç Çor (Hoytu-Tamir I Yazıtı, Köl İç Çor Yazıtı)
 Temir Çor (Turan Yazıtı)
 Unagan Çor (Miran Metinleri)
 Yig İnanç Çor (Hutuk-Ula Yazıtı)
 Yigen Çor (Köl İç Çor Yazıtı)

17- Elçi: İdarî bir unvandır. Uybat VI, Uyük-Tarлак ve Çakul II yazıtlarında geçmektedir. Çakul II yazıtında Elçi Çor adına rastlamaktayız.

18- Er-Başı: Askerî bir unvan olup, komutan demektir.

Er-Başı Sangun (Abakan Yazıtı)

19- Erkin-İrkin: bir idarî unvan olup, genelde boy begleri taşır. Meselâ batıda bulunan On-Okların beş boyunu teşkil eden Nu-shih-pilerin her bir boyunun başında bir erkin bulunuyordu.¹⁹ 7. yüzyılın başında uygur boyu da bir irkin tarafından idare ediliyordu ve 628'deki irki P'u-sa, İI Kagan'ın oğlunu mağlup ettiği için ilteber unvanını aldı.²⁰ Bu da gösteriyor ki, irkin unvanı ilteberden bir aşığı derecedir.

Erkin Sangun Tirek (Miran Metinleri)
 Sebig Köl Erkin (Bilge Kagan Yazıtı)
 Tun Yigen Erkin (Çoyrens Yazıtı)
 Ulug Erkin (Köl Tigin Yazıtı)
 Uzal Öng Erkin (Terhin Yazıtı)

20- İnal: İdarî bir unvandır. Kaşgarlı'ya göre, "genelde anası hatun soyundan olan kişilere" verilmektedir. Etimolojik manasının esası "güvenilir, itimada lâyıkk"²¹ demektir.

¹⁹S. Gömeç, "Türklerde İdarî Yapının Hususiyetleri", *Gök*, 2/13, Ankara 1996, s. 11.

²⁰S. Gömeç, *Uygur Türkleri Tarihi ve Kültürü*, Ankara 1997, s. 15.

²¹Kaşgarlı, DLTİ, s. 112; Clauson. *age.*, s. 184.

İnal Ağuş [Talas XIII Yazıtı]
 İnal Kadaş (Kara - Bulun I Yazıtı)
 İnal Kutlug (Sevrey Yazıtı)
 İnal Urungu (Miran Metinleri)
 Çubuç İnal (Kejilig-Hobu Yazıtı)
 Kart Tag İnal Öge (Bay-Bulun II Yazıtı)

21- İnaç: İdarî bir unvandır. Aşağı yukarı İnal ile aynı manaya gelmektedir.

İnanç Buriş Tirig (Uybat VI Yazıtı)
 Yig İnanç Çor (Hutuk-Ula Yazıtı)

22- İnançu: İdarî bir unvandır.

İnançu Alp (Altın-Köl II Yazıtı)
 İnançu Apa Yargan Tarkan²² [-Köl Tigin Yazıtı)
 İnançu Bilge (A-Çor Yazıtı)
 İnançu Külüg Çigşi (Kemçik-Kaya Başı Yazıtı)
 Beş Yüzbaşı Ulug Öz İnançu (Terhin Yazıtları)
 El İnançu (Ozneçen I Yazıtı)
 İni Öz İnançu (Terhin Yazıtı)
 Kara İnançu (El-Başı Yazıtı)

23- İşbara: Askerî bir unvandır. İnan menşei olduğunu söyleyen bu kelimeyi Clauson, Toharca ve Sanskritçede "beg,prens" manasında olduğunu söylemektedir.²³

İşbara Bilge Köl İç Çor (Köl İç Çor Yazıtı)
 İşbara Tamgan Çor (Ongin Yazıtı)
 İşbara Tamgan Tarkan (Ongin Yazıtı)

²² Köl Tigin'in unvanı.

²³ S. G. Clauson-E. Tryjarski, "The Inscription at Ikhe Khushotu," *Rocznik Orientalistyczny*, 34/1, Warszawa 1971, s. 13.

Işbara Tarkan (Ongin Yazıtı)
Işbara Yamtar (Köl Tigin)
Beşbin Erbaşlı Işbara Sengün (Terhin Yazıtı)

24-İçreki: Saray içerisinde görev yapan memurların unvanıdır.²⁴

İçreki Bedizçiğ (Bilge Kagan Yazıtı)
Tör Apa İçreki (Begre Yazıtı)

25- İlteber: İdarî bir unvan olup, ileriş ile aşağı yukarı aynı manaya gelir.

Karluk İlteber (Köl İç Çor Yazıtı)
Toygun İlteber (Köl Tigin Yazıtı)
Uygur İlteber (Bilge Kagan Yazıtı)

26- İleriş: “İli derleyip, toplayan” anlamındaki idarî bir unvandır. İleriş Kagan’ın unvanı vesilesiyle Köl Tigin, Bilge Kagan, Tunyukuk, Köl İç Çor, Ongin ve Çoyrens yazıtlarında görmekteyiz.

27- İni İl Kagan: Sonradan ihdas edilmiş bir idarî unvandır. Bilindiği gibi Kagan Kagan da küçük oğlu Fu-chü’yü İni İl Kagan ilân ederek, kendinden sonra yeğeni Bilge’nin tahta geçmesini engellemeyi plânlamış, fakat öldükten sonra Köl Tigin ve Bilge, İni İl Kagan’ı ortadan kaldırarak (716) onun bu düşüncesinin gerçekleşmesini önlemişlerdir.

İni İl Kagan’ın adı Tunyukuk Yazıtında geçer.

29-Kagan: İdarî bir unvandır. Devlet idaresinde söz sahibi olan en yüksek rütbedeki kişiye denir.²⁵

²⁴ Clauson, age., s. 31.

²⁵ Kagan için bakınız. S.Gömeç. “Kagan ve Katun”. DTCF. Tarih Araştırmaları Dergisi. 18/29. Ankara 1997, s. 81-90.

Baz Kagan (Köl Tigin Yazıtı, Bilge Kagan Yazıtı, Hangita-Hat Yazıtı)
 Bilge Kagan (Bilge Kagan Yazıtı, Köl Tigin Yazıtı, Ongin Yazıtı)
 Bumin Kagan (Bilge Kagan Yazıtı, Köl Tigin Yazıtı, Bugut Yazıtı)
 İl Etmış Bilge Kagan²⁶ (Şine-Usu Yazıtı, Terhin Yazıtı)
 İleriş Kagan (Köl Tigin Yazıtı, Bilge Kagan) Yazıtı, Tunyukuk
 Yazıtı, Köl İç Çor Yazıtı, Ongin Yazıtı, Çoyren Yazıtı)
 İstemi Kagan (Bilge Kagan Yazıtı, Köl Tigin Yazıtı)
 Kapgan Kagan (Tunyukuk Yazıtı, Ongin Yazıtı)
 Tabgaç Kagan (Köl Tigin Yazıtı, Bilge Kagan Yazıtı)
 Tengride Bolmuş İl Etmış Bilge Kagan (Terhin Yazıtı)
 Türk Kagan (Bilge Kagan Yazıtı, Köl Tigin Yazıtı)
 Türk Böğü Kagan (Tunyukuk Yazıtı)
 Uygur Kagan (Tez II Yazıtı)

30- Kara: İdarî ve siyâsî bir unvandır. Büyüklüğü, eskiliği, yönü ifade eder.

Kara Han (Uybat I Yazıtı, Tuba III Yazıtı)
 Kara İnançu (El-Başı Yazıtı)
 Kara Türgiş Bodun (Köl Tigin Yazıtı)

31- Katun: Hükümdarların eşlerine verilen idarî bir unvandır.²⁷

İl Bilge Katun (Köl Tigin Yazıtı, Bilge Kagan Yazıtı, Terhin Yazıtı)
 Ogramış Katun (Talas V Yazıtı)
 Umay Katun (Ugra Yazıtı)

32- Köl İç Çor: Askerî ve idarî bir unvandır. S.G.Clauson 8.yüzyılda batıda Tarduş beglerinin reisi Köl İç Çor Ve doğuda Tölös beglerinin başı Apa Tarkan'dır; derken; B. Ögel, Büyük Hun Devletinde olduğu gibi, Kök Türk ve Uygurlarda da ordu "boy düzeni" üzerine teşkilâtlandırıl-

²⁶ Uygur Kaganı Moyun-Çor'un unvanıdır.

²⁷ Gömeç, *agm.*, s. 81-90.

²⁸ Clauson-Tryjarski, *agm.*, s. 23-24.

mişti.Ordu komutanları olan şadların üstünde de Köl İç Çor ve Apa Tarkan gibi tecrübeli ve büyük komutanlar bulunuyordu ve bunlar da yine hükümdar çocukları idiler,²⁹ demektir.

İşbara Bilge Köl İç Çor (Köl İç Çor Yazıtı)
Köl İç Çor (Bilge Kagan Yazıtı, Köl İç Çor Yazıtı)
Tarduş Köl İç Çor (Köl İç Çor Yazıtı, Hoytu-Tamır V Yazıtı)

33- Köni:Doğruluk,dürüstlük,³⁰ manasına gelen idarî bir unvandır.

Köni Tirig (Barlık II Yazıtı)

34- Kuylug: Hem askerî, hem de idarî bir unvandır.Kut sahibi olmak siyasi hâkimiyetin gereklerindedir.³¹

Bilge Kutlug Tarkan Sengün (Terhin Yazıtı)
Bilge Tarkan Kutlug (Terhin Yazıtı)
Boyla Kutlug Yargan (Suci Yazıtı)
Kutlug Alp (Hoytu-Tamır II Yazıtı)
Kutlug Baga Tarkan (Suci Yazıtı)
Kutlug Bilge Sengün (Terhin Yazıtı)
Kutlug Çigşi (Terhin Yazıtı, Çakul VII Yazıtı)

35- Küç: Siyasî hâkimiyetin sembollerinden³² olan “küç” idarî bir unvandır.

Küç Bars (Çakul II Yazıtı)
Küç Bars Külüg (Çakul V Yazıtı)

²⁹B.Ögel, Türk Kültürünün Gelişme Çağları, 3.baskı, İstanbul 1988, s. 646.

³⁰Kaşgarlı, C.III, s.151, 237; E. K. Pekarskiy, Yakut Dili Sözlüğü, C. I, İstanbul 1954. s. 538.

³¹Gömeç, Kök Türk Tarihi, s. 99-100.

³²S.Gömeç, “Eski Türklerde Siyasî hâkimiyet,” Türk Dünyası Araştırmaları, Sayı 100,İstanbul 1996, s. 115.

Küç Bilge (Talas X Yazıtı)
 Küç Kara (Miran Metinleri)
 Küç Kıyagan İçreki (Ottuktaş I Yazıtı)
 Küç Köl Tutuk (Ozneçen Yazıtı)

36- Külüg: Ünlü, şanlı manasına gelen askerî ve idarî bir unvandır.

Külüg Apa (Çakul VIII Yazıtı)
 Külüg Çiğşi (Elegeş IV Yazıtı)
 Kültüg Çor (Barlık III Yazıtı)
 Külüg Otok (Suglug-Adır Yazıtı)
 Külüg Sangun (Miran Metinleri)
 Külüg Togan (Kızıl-Çıra II Yazıtı)
 Külüg Tutuk (Barlık II Yazıtı)
 Külüg Urungu (Miran Metinleri)
 Külüg Yigen (Kerbis Bar Yazıtı)
 Beşyüzbaşı Külüg Ongı (Terhin Yazıtı)
 Binbaşı Tarduş Külüg Eren (Terhin Yazıtı)
 Binbaşı Tölös Külüg Eren (Terhin Yazıtı)

37- Öge: İdarî bir unvan olup; aksakal, müşavir, başvekil manalarına gelir.³³

Öge Buyruk (Suci Yazıtı)
 Öge Tirig (Elegeş III Yazıtı)
 İl Ögesi İnançu Bilge (A-Çor Yazıtı)
 Kart Tag İnal Öge (Bay-Bulun II Yazıtı)
 Kümül Öge (Kejilig-Hobu Yazıtı, Kızıl-Çıra II Yazıtı)
 Tay Öge (Miran Metinleri)

38-Sabçı: Savcı ve elçi manalarına gelip, idarî bir unvandır.³⁴
 Sarıg Atlıg Sabçı (İrk Bitig)

³³ Kaşgarlı, DLT I, s.11; *İbni-Mühenna Lügati*, Hzl., A. Battal, Ankara 1998, s. 54.

³⁴ Kaşgarlı, DLT III, s.154; *Abû Hayyan, Kitâp al-idrakli-Lisân al-Atrâk*, Hzl., N.Yüce, Ankara 1988, s. 88; Şeyh Süleyman Efendi, *age.*, s. 168.

39- Sangun-Sengün: General, komutan manasına gelen askerî bir unvandır.

- Sangun Esentun (Eleğış III Yazıtı)
- Sangun Tutuk (Demir-Sug Yazıtı)
- Sengün Bars (İrk Bitig)
- Altun Tay Sangun (Çiğşi Bagatur Yazıtı)
- Az Aşpa Tay Sengün (Terhin Yazıtı)
- Bars Kan Sangun (Miran Metinleri)
- Bayça Sangun (Barlık III Yazıtı)
- Beşbing Erbaşı İşbara Sengün (Terhin Yazıtı)
- Bilge Kutluğ Tarkan Sengün (Terhin Yazıtı)
- Bilge Sengün (Terhin Yazıtı, Kemçik-Kaya Başı Yazıtı)
- Bilge Tay Sengün Tutuk (Terhin Yazıtı)
- Buyruk Alp Sangun (Podkunin Yazıtı)
- Çabış Sengün (Terhin Yazıtı)
- Çaç Sengün (Bilge Kagan Yazıtı, Köl Tigin Yazıtı)
- Çocuk Böri Sengün (Aldı-Bel I Yazıtı)
- Edçü Sangun Tirek (Miran Metinleri)
- Enik Sangun (Köl Tigin Yazıtı)
- Erbaşı Sangun (Abakan Yazıtı)
- İsig Sangun (Irk Bitig)
- Ku Sengün (Tunyukuk Yazıtı)
- Tarkan Sangun (Uybat III Yazıtı)
- Udar Sengün (Köl Tigin Yazıtı)
- Urungu Sangun (Miran Metinleri)

40- Sü Başı: Ordu komutanı manasına gelen askerî bir unvandır.³⁵ Şine-Usu ve Tunyukuk yazıtlarında geçer.

41- Şad: İdarî bir unvandır. Yabgu'dan sonra gelir.³⁶

³⁵Gömeç, Kök Türk Tarihi, s. 122-123.

³⁶B. Ögel, "Über die Alttürkische Schad [Sü-Baschi] Würde", Central Asiatic Journal, 8/ I. Wiesbaden 1963, s. 27-42; A. Bombaci, "On the Ancient Turkish Title Şad," Gururjamanjarika. Studi in Onore di Giuseppe Tucci, Napoli 1974, s. 167-193; Gömeç, *age.*, s. 115-116.

Tarduş Şad (Tunyukuk Yazıtı)
Tölös Şad (Tölös Şad' ın Balbalı)

42- Şadapıt: Sanırız “şad” unvanının çoğuludur.

Şadapıt Begler (Köl Tigin Yazıtı, Bilge Kagan Yazıtı)

43- Tamgaçı: Vergi memuru, nişancı anlamına gelen idarî bir unvandır.³⁷

Makaraç Tamgaçı (Köl Tigin Yazıtı)
Oguz Bilge Tamgaçı (Köl Tigin Yazıtı)
İşbara Tamgan Çor (Ongin Yazıtı)
İşbara Tamgan Tarkan (Ongin Yazıtı)

44- Tarkan: Hem askerî, hem de idarî bir unvandır.³⁸

Altun Tamgan Tarkan (Ihe-ashete Yazıtı)
Apa Tarkan (Tunyukuk Yazıtı)
Bıla Baga Tarkan (Terhin Yazıtı)
Bilge Kutlug Tarkan Sengün (Terhin Yazıtı)
Bilge Tarkan Kutlug (Terhin Yazıtı)
Böğü Tarkan (Elegeş III Yazıtı)
Çabiş Tun Tarkan (Uybat I Yazıtı)
İnançu Apa Yargan Tarkan (Köl Tigin Yazıtı)
İnançu Baga Tarkan (Terhin Yazıtı)
İşbara Tamgan Tarkan (Ongin Yazıtı)
İşbara Tarkan (Ongin Yazıtı)
Kutlug Baga Tarkan (Suci Yazıtı)
Ogul Tarkan (Köl Tigin Yazıtı)

³⁷ A.V.Gabain.Eski Türkçenin Grameri, Çev. M. Akalın,Ankara 1988, s. 296; Donuk, *age.*, s. 84.

³⁸ A.V.Le cog. Türkçe Mâni Elyazıları (Manichaika), C. I, Çev. F. Köseraif, İstanbul 1936, s. 42; Gabain *age.*, s. 297.

Ongi Tarkan Süy (Terhin Yazıtı)
Tarkan Sangun (Uybat III Yazıtı)

45- Taygun-Toygun: İdarî bir unvandır.³⁹ Meclis üyelerinin adlarında yer alır.

Toygun İlteber (Köl Tigin Yazıtı)
Tokuzuüz Erbaşu Toykun Ulug Tarkan (Terhin Yazıtı)

46- Tengriken: Dinî vazifeleri de olan devlet adamlarının unvanlarındanr.⁴⁰

Baga Tengriken (Ongin Yazıtı)

47- Tigin: Kagan çocuklarına verilen idarî unvandır.

İl Çor Tigin (Köl İç Çor Yazıtı)
Köl Tigin (Köl Tigin Yazıtı, Bilge Kagan Yazıtı)
Ozmuş Tigin (Şine-Usu Yazıtı, Bilge Kagan Yazıtı)
Tonga Tigin (Köl Tigin Yazıtı, Bilge Kagan Yazıtı)
Yollug Tigin (Köl Tigin Yazıtı, Bilge Kagan Yazıtı)

48- Tirig: Devleti ayakta tutan, direk olan anlamındaki idarî bir unvandır.

Arslan Külüg Tirig (Kızıl-Çıra II Yazıtı)
İnanç Burış Tirig (Uybat VI Yazıtı)
Öge Tirig (Elegeş III Yazıtı)
Yukin Tirig (Ottuktaş II Yazıtı)
Köni Tirig (Barlık II Yazıtı)
Tölös Tirig (Tuva III Yazıtı)
Tun Izıg Tirig Beg (Uybat VI Yazıtı)

49-Tokuzuüz Erbaşu: Askerî bir unvandır.

³⁹Clauson, *age.*, s. 568.

⁴⁰Kaşgarlı, DLTIII, s. 117.

Tokuzyüz Erbaşı Toykun Ulug Tarkan (Terhin Yazıtı)

50- Tör: Beg, aksakal, devlet memuru manasındaki idarî bir unvandır.⁴¹

Tör Apa İçreki (Begre Yazıtı)

51- Tudun: Maliye ve vergi işleriyle meşgul olan memurlara verilen idarî unvandır.⁴²

Tudun Yamtar (Bilge Kagan Yazıtı)

Tekiş Köl Tudun (İhe-ashete Yazıtı)

Urungu Tudun Çiği (Miran Metinleri)

52- Turgak Baş: Kapıcı, nöbetçi demek olup, idarî bir unvandır.⁴³

Turgak Baş: Kagas Ataçuk (Terhin Yazıtı)

53- Tutuk: Askerî vali manasına gelir.

Tutuk Baş (Şine-Usu Yazıtı)

Tutuk Beg (Kemçik-Kaya Baş Yazıtı)

Alp Urungu Tutuk (Çakul IV Yazıtı)

Atçı Alp Tutuk (Abakan Yazıtı)

Az Tutuk (Köl Tigin Yazıtı)

Bilge Tay Sengün Tutuk (Terhin Yazıtı)

Çiğil Tutuk (Şine-Usu Yazıtı)

El Togan Tutuk (Uyuk-Tarлак Yazıtı)

Külüg Tutuk (Barlık II Yazıtı)

Künç Tutuk (Tuba I Yazıtı)

⁴¹ Yudahin, C.II, s.756.

⁴² Gömeç, *age.*, s. 111.

⁴³ G.Doerfer Türkische Und Mongolische Element im Neupersischen, Vol. 2, Wiesbaden 1975, s. 477, Arat, *age.*, s. 469.

Ong Tutuk (Köl Tigin Yazıtı, Bilge Kagan Yazıtı)
 Ögüne Tutuk (Tele Yazıtı)
 Öz Apa Tutuk (Çigşi Bagatur Yazıtı)
 Yabaş Tutuk (Çigşi Bagatur Yazıtı)

54- Urungu: Savaşçı demektir ve askerî unvandır.

Urungu Çigşi (Elegeş IV Yazıtı)
 Urungu Külüg (Elegeş I Yazıtı)
 Urungu Sangun (Miran Metinleri)
 Urungu Tudun Çigşi (Miran Metinleri)
 Bars Urungu (Miran Metinleri)
 İnal Urungu (Miran Metinleri)
 Kedim Urungu (Miran Metinleri)
 Kıyagan Urungu (Miran Metinleri)
 Kul Apa Urungu (Miran Metinleri)
 Kürebir Urungu Sangun (Miran Metinleri)
 Yollug Urungu (Miran Metinleri)
 Yüzbaşı Ulug Urungu (Terhin Yazıtı)

55- Yabgu: İdarî bir unvandır.⁴⁴

Ulug Bilge Yabgu (Terhin Yazıtı)

56- Yargan: Yargıç manasına gelen idarî bir unvandır.⁴⁵

Boyla Kutlug Yargan (Suci Yazıtı)

İnançu Apa Yargan Tarkan (Köl Tigin Yazıtı)

57- Yelme Eri: İstihbaratçı, süvari manasındaki askerî bir unvan⁴⁶ olup, Şine-Usu ve Tunyukuk yazıtlarında geçer.

58- Yüzbaşı: Askerî bir unvandır.

Yüzbaşı Ulug Urungu (Terhin Yazıtı)

⁴⁴Gömeç, "Kagan ve Katun," s. 89-90.

⁴⁵Şeyh Süleyman Efendi, *age.*, s. 101; Doerfer, Vol. 4, s. 64.

⁴⁶Clauson, *age.*, s. 929.

